

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, Μάξιμος ὁ Γραικὸς ὁ πρῶτος φωτιστὴς τῶν Ρώσων, Ἀθῆναι 1950, σελ. 654 (μὲ εἰκόνα τοῦ Μαξίμου καὶ δύο σελίδας αὐτογράφων).

Περὶ τοῦ Μαξίμου Γραικοῦ, ποῦ εἶχε τόσην ἐπίδρασιν εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὑπάρχει ἀπιστεύτως μεγάλη βιβλιογραφία, ρωσικὴ πρὸ πάντων, εἰς τὴν ὁποίαν ἀφιερώνει τὰς σελίδας 513·531 τοῦ βιβλίου του καὶ ὁ κ. Παπαμιχαήλ. Εἰς 508 σελίδας ἀναπτύσσει οὗτος τὰ κατὰ τὸν Μάξιμον, ἄλλας δὲ 117 σελίδας ἀφιερώνει εἰς σημειώσεις καὶ πίνακα ὀνομάτων. Πρῶτην φορὰν ἔγινε παρ' ἡμῖν ἐκτενὴς λόγος περὶ Μαξίμου, ἐνῶ εἰς τὴν Ρωσσίαν ἐγράφησαν δι' αὐτὸν πολλά, βιβλία δλόκληρα. Νεώτατον δὲ πάντων εἶναι τὸ τοῦ Denissoff, *Maxime grec et l'Occident* 1943.

Κατὰ τοὺς κριτὰς τοῦ Μαξίμου «οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων Ρώσων συγγραφέων ἀπῆλauen ἔτι ζῶν τοσαύτης δημοτικότητος καὶ τοσαύτην ἀπέκτησε σημασίαν ἐν τῇ ρωσικῇ θρησκευτικῇ γραμματείᾳ, ὅσην ὁ Μάξιμος» (σ. 417).

Μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια ἐμάθαμεν ὅτι ὁ Μάξιμος ἀνῆκεν εἰς τὴν γνωστὴν Κερκυραϊκὴν οἰκογένειαν Τριβώλη καὶ ἐλέγετο κατ' ἀρχάς, ὡς λαϊκός, Μιχαὴλ Τριβώλης. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἄρταν καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐγνώρισεν ὀνομαστοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰταλοὺς σοφοὺς καὶ μοναχοὺς, τὸν Ἰανὸν Λάσκαριν, τὸν περίφημον ἐκδότην ἑλληνικῶν συγγραμμάτων Ἄλδον Μανούτιον, τὸν περίφημον Δομινικανὸν ἱεροκλήρικα Ἰερώνυμον Σαβοναρόλαν. Ὅλοι αὐτοὶ ἐπέδρασαν εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ Μαξίμου, εἰς τὴν ἀγάπην του τῆς κλασικῆς παιδείας καὶ τῆς γραμματικῆς τῆς ἀκόμη. Ἡ πολεμικὴ φλόξ τοῦ Σαβοναρόλα ἐπηρέασεν ἐπίσης τὸν Μάξιμον.

Ἀφοῦ ἐγνώρισε διάφορα πανεπιστήμια τῆς Ἰταλίας καὶ τόσους σοφοὺς ὁ Μάξιμος, ἢ μᾶλλον ὁ Μιχαὴλ Τριβώλης, ἠθέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πατρίδα του καὶ ἦλθεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ἐκεῖ ὅπου ἤρχοντο συχνὰ οἱ διακεκριμένοι Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς διὰ νὰ γνωρίσουν ἀλλήλους καὶ νὰ ἐργασθοῦν ἀκόμη. Εἰς τὸ μοναδικὸν αὐτὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς ἐποχῆς ἀπευθύνοντο καὶ ξένοι ὀρθόδοξοι ἡγεμόνες Ρῶσοι, Ρουμάνοι καὶ ἄλλοι δι' ὀρισμένα ζητήματα, ἔστελλον δὲ συχνὰ καὶ μεγάλα δῶρα. Καθ' ἣν ἐποχὴν εὐρίσκετο εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ὁ Μιχαὴλ Τριβώλης, ὁ ὁποῖος τώρα ὡς μοναχὸς λέγεται πλέον Μάξιμος, ὁ τσάρος τῆς Ρωσσίας ἐξήτησεν ἓνα λόγιον μονα-

χόν ὀρθόδοξον, διὰ τὴν βοήθειάν τὴν Ῥωσικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὸ ἔργον τῆς, εἰς τὴν διόρθωσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τυπικοῦ, εἰς ἀκριβῆ μετάφρασιν τοῦ Ψαλτηρίου, εἰς ἀκριβῆ ἐρμηνείαν κειμένων κλπ. Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξελέγη ὁ Μάξιμος, ὁ ὁποῖος ἐπῆγεν εἰς τὴν Μόσχαν τὸ 1518.

Εἰς τὴν Ῥωσίαν εἰσῆχθη διὰ τῶν Ἑλλήνων ὁ χριστιανισμὸς τὸν ἐνδέκατον μ.Χ. αἰῶνα. Ἐπῆγαν ἔκτοτε πολλοὶ Ἕλληνες μητροπολίται εἰς τὸ Κίεβον καὶ ἄλλας μεγαλυτέρας πόλεις, ἐκτίσθησαν δὲ καὶ ἐκοσμήθησαν πολλαὶ ἐκκλησίαι δι' Ἑλλήνων ἀρχιτεκτόνων καὶ ζωγράφων. Δὲν κατέστη ὁμως δυνατὸν νὰ δημιουργηθῆ καὶ ἀνωτέρα πνευματικὴ ζωὴ ἕνεκα τῆς μογγολικῆς κατακτήσεως καὶ ἕνεκα τῶν βαρβάρων συνηθειῶν διαφόρων λαῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπηρέαζον τὸν κλήρον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Εἰς τὴν ἀνανέωσιν καὶ στερέωσιν τῆς ὀρθοδοξίας εἰς τὴν Ῥωσίαν συνετέλεσαν ὀνομαστοὶ Ἕλληνες λόγιοι, μοναχοὶ ἢ ἄλλοι, ὅπως ὁ Μάξιμος καὶ πατριάρχαι ὅπως ὁ οἰκουμενικὸς Ἱερεμίας Β΄ ὁ Τρανός, ὁ Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Νοταρᾶς καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἡ δευτέρα αὐτῆ περιόδος ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως εἶναι ἀξιολογωτέρα, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ὀρθοδοξίας, εἰς τὴν καταπολέμησιν βαρβάρων αἱρέσεων καὶ συνηθειῶν.

Τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς βαρβαρότητος αὐτῆς ἀνέλαβε πρῶτος ὁ Μάξιμος παρεσκευασμένος πρὸς τοῦτο ἄριστα ἐκ τῆς μεγάλης του μορφώσεως καὶ ἐκ τῆς μαχητικότητος του. Ὁ Μάξιμος δὲν ἐχρησιμοποιήθη μόνον εἰς ὀρθοτέραν μετάφρασιν λειτουργικῶν βιβλίων καὶ εἰς θεωρητικὴν διόρθωσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν. Ἀνέλαβεν ἀγῶνα κατὰ τῆς καθολικῆς προπαγάνδας, κατὰ Ἰουδαϊκῶν ἢ μουσουλμανικῶν ἐπιδράσεων καὶ κατὰ τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ κλήρου, ὅστις ἦτο ἀμαθής, μέθυσος, βάρβαρος. Ὅλα αὐτὰ ὁμως ἐπροκάλεσαν ἀντίδρασιν, ἡ ὁποία τελικῶς ἐπηρέασε καὶ τὸν τσάρον. Ἔτσι ἐρρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Μάξιμος καὶ ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐγκάθειρκτος.

Ἀλλὰ δυνατὸς ἀνῆρ, ὅπως ἦτο ὁ Μάξιμος, δὲν ἐπτοήθη, δὲν κατεβλήθη ἀπὸ τὰ δεινὰ πολυτετοῦς εἰρκτῆς. Ἐγραφε καὶ ἐκεῖ μὲ τὴν ἰδίαν προθυμίαν καὶ ἐργατικότητα, ὅπως ὅταν ἦτο ἐλεύθερος! Ἐκατοντάδες χειρογράφων τοῦ Μαξίμου σώζονται σήμερον εἰς ῥωσικὰς βιβλιοθήκας, ἐκ τῶν ὁποίων πολλὰ ἐκδίδονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἐργασία τοῦ Μαξίμου ὑπὲρ τοῦ ῥωσικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀνεγνωρίσθη μετὰ θάνατον, ὅταν ἐτιμήθη πολυτρόπως. Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Καζάν ἐδημοσίευσεν πολλὰ ἔργα τοῦ Μαξίμου, ἡ δὲ ῥωσικὴ ἐκκλησία τὸν ἀνεκήρυξεν ὡς ἅγιον. Ἡ ἐργασία του ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἔδωκε νέον κῦρος εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπῆλαυε μεγαλυτέρου σεβασμοῦ καὶ προσοχῆς παρὰ τῶν Ῥώσων. Οὕτω π.χ. ὁ περιφημὸς τσάρος Ἰβάν Δ΄ ὁ Τρομερὸς ἐζήτησε τὴν ἐπικύρωσιν τῆς στέψεώς του παρὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (1557 μ.Χ.). Ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ μητροπολίτου Ἰώβ, ὡς Ῥώσσου πατριάρχου, ἐγένετο τὸ 1589 ὑπὸ τοῦ μεγάλου

λου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β' τοῦ Τρανοῦ. Ἐν γένει αἱ ἑλληρωσσικαὶ ἐκκλησιαστικαὶ σχέσεις κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἑβδομον αἰ. εἶναι πολὺ τιμητικαὶ διὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ὁσημέραι προοδύουσα λεπτομερεστέρα ἔρευνα δεικνύει πόσον εὐεργετικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις αὕτη διὰ τὴν Ρωσσίαν.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ ἔργασία τοῦ κ. Παπαμιχαήλ ὑπῆρξε σπουδαιοτάτη. Εἰς μακρὰν σειρὰν ἐτῶν συνεκέντρωνε πλούσιον ὕλικὸν ἀπὸ ρωσσικὰς πρὸ πάντων πηγὰς—εἶναι ρωσσομαθῆς ὁ κ. Παπαμιχαήλ,—καὶ ἔγραψε πολῦτιμον βιβλίον, τὸ ὁποῖον δὲν ἔδειξε μόνον τὴν ἀξίαν ἐνὸς δαιμονίου Ἑλληνοῦ, τοῦ Μαξίμου, ἀλλὰ θὰ εἶναι χρήσιμον καὶ διὰ τὴν μελέτην καθόλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρωσσίας, ὁ ὁποῖος ὑπηρετήσε καὶ ἐκεῖ τὸν πολιτισμὸν διὰ τὰ ἔξοντωθῆ τελικῶς κατὰ μογγολικὸν τρόπον.

Περὶ οὐδενὸς ἄλλου Ἑλληνοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων—πλὴν ἴσως τοῦ Κοραῆ—ἔγραφε τόσον ἀκριβῆς καὶ λεπτομερῆς μελέτη, ὅπως εἶναι ἡ περὶ Μαξίμου τοῦ κ. Παπαμιχαήλ. Ἄς εὐχηθῶμεν νὰ μιμηθοῦν τὸ παράδειγμά του καὶ ἄλλοι νεώτεροι Ἑλληνες ἱστορικοί.

K. AMANTOS

1. J. Scharf, *Zur Echtheitsfrage der Manichäerbücher des Pftius*. «Byzantinische Zeitschrift» 44, 1951, 487-494.
2. Y. Dujcev, *Au lendemain de la conversion du peuple bulgare. L'épître de Photius*, «Mélanges de science religieuse» 8, 1951, 211-226.
3. A. Severyns, *Aréthas et le Venetus d'Homère*. «Bulletin de la classe des lettres et des sciences morales et politiques» 37, 1951, 279-306.

Τὸ θέμα «Φῶτιος» ἐξελισσεται βαθμιαίως ὡς τὸ κύριον θέμα τῶν βυζαντινῶν μελετῶν τῆς ἐποχῆς μας. Παραλλήλως πρὸς τὴν λαμπρὰν πρωτοβουλίαν τοῦ καθολικοῦ ἱερέως Fr. Dvornik, ὅστις ἐπανεξήτασε ὀλόκληρον τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τοῦ Φωτίου καὶ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ «ἀντικρούων», ὅπως ἐλέχθη, «δύο καρδιναλίου (τὸν Baronius καὶ τὸν Hergegnroether) ἀποκατέστησε ἓνα πατριάρχη», σειρὰ ὅλη νέων δημοσιευμάτων ἀναφέρεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸν Φῶτιον.

1. Εἰς μίαν ἀπὸ τὰς συνήθεις φωτεινὰς συλλήψεις του ὁ Βέλγος βυζαντινολόγος H. Grégoire ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν εἰς Φῶτιον